

Bedreigt de vrijheid het milieu?

Erik van der Hoeven

Op dit moment wordt de samenleving opgestuwd door een 'tweede milieugolf' nog krachtiger dan de 'eerste' uit de jaren '70. De eerste milieugolf kunnen wij in verband brengen met het rapport 'Grenzen aan de groei' van de Club van Rome, de tweede met de rapporten 'Our Common Future' van de commissie Brundtland, en 'Zorgen voor morgen' van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne. Zal ook deze golf weer wegebden? Velen speculeren daar nu al op. Of zal de zorg voor het milieu nu hecht verankerd worden in de samenleving en zal het begrip 'duurzame ontwikkeling' dat door de commissie Brundtland is gemunt, handen en voeten krijgen? Want op dat laatste komt het aan. Anders dan in de jaren '70 bestaat het besef dat de zorg voor het milieu zal moeten doordringen in de praktische zaken van alledag, en ook daarin kan doordringen; de tegenstelling tussen milieu-utopie en 'business as usual' is veel kleiner dan vijftien jaar geleden, er heerst een algemeen besef dat milieuzorg in de samenleving zal moeten worden geïntegreerd.

Visie gevraagd

En toch is er op die weg van integratie van milieuzorg in de samenleving nog weinig voortgang geboekt. 'Milieu' betekent wat regeltjes erbij; of hier en daar een heffinkje - de 'milieuheffing' op brandstoffen, bestemd om milieubeleid te financieren, bedraagt nog geen cent per liter benzine, en op het moment van schrijven loopt de nuttige verhoging van de benzine-accijns om politieke redenen gevaar. De ondeugden van de verzorgingsstaat - gedetailleerde heffingen en regelgeving - worden op peuterformaat herhaald bij het nieuwe probleempje dat erbij is gekomen; een concept van een milieuvriendelijke samenleving lijkt niemand voor ogen te hebben. Het denken van de milieu-organisaties mist een sociale component - de flirt met linkse politieke ideologieën heeft weinig opgeleverd en momenteel overheerst een pragmatische koers; ook van de overheid en de politieke partijen komt momenteel geen visie op een milieuvriendelijke maatschappijstructuur. Zo'n visie - geen blauwdruk - is essentieel, anders ebt ook de tweede milieugolf op een gegeven moment weg.

Voor het beoordelen van de levensvatbaarheid van blijvende milieuzorg is vooral het verschijnsel individualisering van belang. Individualisering betekent een grotere claim van ieder op een eigen leefruimte. De populaire wijsheid is, dat dit op gespannen voet staat met zorg voor het milieu. Het duidelijke voorbeeld is het gebruik van de auto. Om het milieu te redden, zouden mensen minder gebruik moeten maken van de auto. Maar om mensen uit de auto te krijgen zou je hun vrijheid moeten inperken; uit zichzelf zouden velen de auto niet laten staan. Als dit waar is, en als dit

kenmerkend zou zijn voor het milieuprobleem, dan moet ernstig worden gevreesd voor het milieu.

Sociale controle ten behoeve van het milieu

Een van de eerste pogingen om greep te krijgen op de sociale aspecten van het milieuvraagstuk was de Blauwdruk voor overleving (1972). In dit geschrift werd het milieu in het centrum van de samenleving geplaatst. Alle mechanismen van de maatschappij moesten worden afgestemd op de alles overheersende noodzaak van het voorkomen van de dreigende milieuramp. Onuitgesproken lag aan de Blauwdruk een pessimistisch-egoïstisch mensbeeld ten grondslag, waarbij elk mens in staat werd geacht, voor het eigenbelang het voortbestaan van de soort op het spel te zetten. Alle sociale controlemechanismen moesten worden gemobiliseerd om dit te voorkomen.

De consequentie van deze gedachtengang was dat mensen alleen nog maar in kleine gemeenschappen met een grote sociale controle zouden kunnen overleven. Zo'n gemeenschap zou zelfvoorzienend moeten zijn, zodat alles dat men deed, direct op de gemeenschap zelf zou terugslaan. Men zou op kleine schaal direct worden geconfronteerd met de betekenis van het leven op een 'ruimteschip aarde', zoals een toen populaire beeldspraak luidde, waar geen ontsnappen aan het eigen afval mogelijk is.

De Blauwdruk voor overleving wordt nauwelijks meer gelezen en dat is jammer, want in klein bestek worden alle dilemma's en misverstanden waartoe het milieuprobleem aanleiding geeft, hierin aangesneden. Het is nogal eenvoudig om, zoals vaak is gedaan, de Blauwdruk terzijde te schuiven vanwege de onaanvaardbare economische, sociale en politieke consequenties. Er is haast niemand die de Blauwdruk in zijn geheel zou willen verdedigen. Maar de waarde ligt juist in de ijzeren logica waarmee vanuit een goed te verdedigen uitgangspunt een onaanvaardbare conclusie wordt bereikt.

De Blauwdruk confronteert ons met de vraag of sociale controle noodzakelijk is om het milieuprobleem in beheersbare banen te leiden. Dat is zonder meer het geval. Al onze handelingen hebben gevolgen voor het milieu en kleine missers kunnen grote gevolgen hebben. Dat geldt met name voor produktiewerk, in fabrieken of op het land. Vaak wordt gewerkt met zeer giftige stoffen, waarvan kleine hoeveelheden in het milieu al grote effecten kunnen veroorzaken. In toenemende mate dringen zulke stoffen ook al tot de doe-het-zelf sector en het huishouden door. Om schade aan het milieu te voorkomen is een voortdurende motivatie van mensen die met zulke stoffen werken noodzakelijk en daarvoor is sociale controle onmisbaar.

In de toekomst wordt dat nog veel belangrijker. Het Nationaal Milieubeleidsplan (NMP) geeft drie kenmerken voor een milieuvriendelijke maatschappij: sluiten van kringlopen, verhogen van kwaliteit en het verminderen van het energieverbruik per eenheid produkt ('energie-extensivering'). Ook in een industriële samenleving is het in principe mogelijk, processen op kringloopbasis te schoeien. Maar het sociale probleem daarbij is, dat zo'n kringloopproces een zorgvuldigheid vereist die momenteel alleen in de kwalitatief hoogwaardige industrie wordt opgebracht. En hoe moet je die veilig stellen? Uiteindelijk alleen door sociale controle.

Mestkringloop

Een voorbeeld. In een kleinschalige samenleving kunnen menselijke (en dierlijke) uitwerpselen eenvoudig in de kringloop worden teruggebracht door ze op het land te brengen, soms na ze te hebben opgeslagen in een gierput. In onze stedelijke maatschappij is sinds een eeuw het watercloset in gebruik, waardoor deze kringloop niet meer gesloten is. Het water wordt vervuild met meststoffen en bacteriën, en de mest die nodig is voor de vruchtbaarheid van het land moet langs een andere weg (kunstmest) worden verschaft (of tegenwoordig worden betrokken uit de overvloedig aanwezige bio-industrie). Wij betalen voor het verbreken van die kringloop met rioolwaterzuiveringsinstallaties, waarvoor een heffing moet worden opgebracht, die toch niet alle schadelijke stoffen uit het water verwijderd. Bovendien produceren deze “rzi’s” slib, dat verwijderd moet worden en op zijn beurt voor problemen zorgt. Het is vaak verontreinigd, bijvoorbeeld met bestrijdingsmiddelen en is daardoor niet zonder meer geschikt als meststof. Het wordt soms als toplaag gebruikt in plantsoenen, soms verbrand, soms vergist, kortom de rzi’s helpen het probleem niet echt uit de wereld.

In principe is ook op de schaal van onze samenleving een kringloop van menselijke en dierlijke meststoffen mogelijk, in de vorm van het compostcloset. Hierbij worden uitwerpselen met zo min mogelijk water vermengd in een composruimte gebracht (eventueel verzameld via een vacuumsysteem); plantaardig afval (bijvoorbeeld uit de keuken) kan erbij worden gedaan en het geheel levert na enkele weken een in principe reukloze compost. Deze kan worden verspreid in de eigen tuin, of worden opgeslagen en later opgehaald door een reinigingsdienst, en verwerkt tot meststof. Het water wordt niet meer vervuild en de kringloop wordt gesloten. Het milieu gaat erdoor vooruit. Alleen: het composteringsproces vereist nauwkeurigheid. Aardappelschillen vestoren het composteringsproces, evenals vele ‘moderne’ reinigingsmiddelen. Gekookt voedsel in de compost leidt vaak tot maden en vliegen. Hoe kan het toevoegen van zulke versturende stoffen worden voorkomen? Het antwoord is eenvoudig: als het compostcloset in elk huishouden afzonderlijk wordt toegepast. Ieder krijgt dan eenvoudig de consequenties van zijn of haar onzorgvuldigheid te dragen. Maar als het systeem wordt ingevoerd, zal dat vaak op collectieve schaal worden toegepast, bijvoorbeeld in flatgebouwen. En dan is het antwoord minder eenvoudig. Is het systeem verstoord, dan kan de dader niet worden achterhaald. Sociale controle is noodzakelijk om het systeem draaiende te houden.

Het voorbeeld lokt misschien wat hilariteit uit, maar het is duidelijk. Ook als het compostcloset bij nader inzien geen goed systeem blijkt te zijn, is de structuur van het probleem ermee gedemonstreerd. En vele milieuproblemen hebben deze structuur. De inzet van ieder zal noodzakelijk zijn om het milieuprobleem beheersbaar te houden, laat staan om het op te lossen, als dat al mogelijk zou zijn. Onnauwkeurigheden kunnen leiden tot verstoring van het kringloopproces.

Verlicht milieupaternalisme

Onze conclusie dat sociale controle noodzakelijk zal zijn om het milieuprobleem beheersbaar te houden, staat op gespannen voet met een andere visie die vaak wordt gehoord, namelijk dat juist de overheid een sleutelrol vervult in het aanpakken van milieuvraagstukken, omdat alleen de overheid het prisoner’s dilemma kan doorbreken

waarvoor het milieuprobleem ons stelt. Ook die redenering is redelijk sluitend. Onze maatschappij, zo wordt dan gesteld, wordt geregeerd door pressiegroepen. Er zijn organisaties voor werkgevers en werknemers, voor onderwijzers en politie-agenten, voor ouders van gehandicapte kinderen en voor lijdens aan harten vaatziekten. Elk van deze groeperingen komt op voor een speciaal belang. En wie komt er op voor het milieu? Natuurlijk, er zijn speciale milieu-organisaties, maar deze kunnen niet anders functioneren dan als behartigers van weer een deelbelang (en zo worden zij ook behandeld), terwijl dat eigenlijk idioot is. Zij vertegenwoordigen immers het belang van het geheel, van ons overleven; maar zij worden niet als zodanig gehoord.

Er is daarom een machtige instantie nodig, die dit belang van het geheel voor haar rekening neemt, een instelling die zo machtig is dat zij zich niet zoveel hoeft aan te trekken van de invloeden van de belangenorganisaties en boven de partijen staand, het milieubelang als belang van een ieder kan dienen. Welke andere organisatie zou dat kunnen zijn dan de overheid?

Wie eenmaal op deze lijn zit, komt al snel tot gedachten over een verlichte dictatuur ten behoeve van het milieu. Want de mensen, zo blijkt, weten gewoon niet wat goed voor hen is. Zij organiseren zich in belangengroepen met oogkleppen voor, en zijn blind voor het algemeen belang dat boven alle deelbelangen uitgaat. Hoe goed de mensen misschien in hun privéleven oog hebben voor het milieu - in de maatschappelijke organisatie blijkt een onverantwoordelijke nalatigheid in de behartiging van het milieubelang. Daarom is het de taak van een verlichte elite - zo wordt vaak gedacht maar weinig gezegd - om via de overheid leiding te geven aan het volk, en zo het algemeen belang veilig te stellen. Die redenering is overigens niet beperkt tot het milieu alleen: wie zijn oor te luisteren legt in beleidskringen, komt daar voortdurend een verlicht paternalisme tegen, gebaseerd op de gedachte dat de mensen niet weten wat goed voor hen is, maar wij (de mensen van de stedenbouw, de voeding, de emancipatie, de bestratingen, het minderhedenbeleid...) wel, zodat wij het maar beter achter hun rug om kunnen regelen. Het veelvoud aan paternalismen tast tegelijkertijd de kracht van een milieu-paternalisme in de wortel aan. Want waaraan zou het milieu-paternalisme tegenover de andere paternalismen anders gezag kunnen ontleenen dan aan... argumenten - dezelfde argumenten die door de paternalist als onvoldoende werden ervaren in de communicatie met de bevolking?

Het merkwaardige verschijnsel doet zich voor dat de voorstanders van een kleinschalige goed gecontroleerde samenleving en de voorstanders van een verlichte milieudictatuur elkaar op een belangwekkend punt de hand kunnen schudden: waar het gaat om hun mensbeeld. Want bij beide groepen is het pessimistisch-egoïstische mensbeeld een vooronderstelling voor hun gelijk. Mensen kunnen uit egoïsme of gemakzucht het leven van velen op het spel zetten - leg je de nadruk op het gevaar dat individuen kunnen veroorzaken dan kom je uit op sociale controle, leg je de nadruk op de verlamme werking van het georganiseerde maatschappelijk leven dan zoek je je heil bij een verlicht-dictatoriale overheid.

Het milieu is een sociaal niemandsland, als de hal van een flatgebouw. Niemand is er rechtstreeks voor verantwoordelijk. Sommigen menen dat de flatbewoners elkaar in de gaten moeten houden bij het schoonmaken; anderen zeggen dat er een instantie moet zijn die dat voor zijn rekening neemt. En maar al te vaak werkt geen van beide oplossingen.

Grenzen

Is er werkelijk zo'n grote spanning tussen milieu en vrijheid? Is het milieu niet gewoon een van de vele gevallen waarin de individuele vrijheid beperkt moet worden om het samenleven in stand te houden? De overheid stelt vele randvoorwaarden aan het handelen van individuen en bedrijven, en zal dat ook in de toekomst blijven doen. Het aantal en de verscheidenheid van die interventies is een probleem, ook vaak de manier waarop die ingrepen tot stand komen, maar niet het trekken van grenzen als zodanig.

In vele gevallen moet de overheid ingrijpen om de pijn van het beschermen van het milieu te spreiden. Bij ondernemers neemt de bereidheid, te investeren in een schoon produktieproces toe, naarmate de concurrenten eveneens daartoe worden gedwongen. Ieder kan individueel omwille van het milieu afzien van harder rijden dan 100, maar velen ervaren dat toch als zinloos wanneer ieder ander 120 of nog harder blijft rijden. Het individu kan bevrediging putten uit het kopen van fosfaatvrije wasmiddelen, maar weet dat dat tamelijk zinloos is zolang er nog vele fosfaathoudende wasmiddelen over de toonbank gaan. In zulke gevallen zal de overheid de grenzen moeten trekken waarbinnen het maatschappelijk verkeer zich kan ontplooien, zonder dat hier sprake is van vrijheidsbeperking. De overheid verbiedt fosfaathoudende wasmiddelen en ziet strikt toe op de door haarzelf gestelde snelheidslimiet. Het regulerend optreden van de overheid wordt hoogstens aanvankelijk, en hoogstens door de kortzichtigen, ervaren als beperking van vrijheid. In wezen maken de grenzen, getrokken door de boven de partijen staande overheid, juist de vrije ontplooiing van maatschappelijke krachten (markt) mogelijk.

Dat wil niet zeggen dat zulke maatregelen niet als vrijheidsbeperking zullen worden ervaren. Met name dreigt dat, wanneer individuen de betreffende activiteit als uiting van hun vrijheid ervaren (snelheid). In alle gevallen, maar vooral in de laatste, zijn voorlichting, goede timing en strikte handhaving onontbeerlijk.

Het hanteren van louter verbodsbepalingen werkt echter contraproductief. Daarom zou de overheid een belangrijk deel van haar doeleinden moeten proberen te bereiken door overreding, en langs financiële weg. Door het beïnvloeden van prijsverhoudingen kunnen milieuonvriendelijke activiteiten op zijn minst onaantrekkelijk worden gemaakt. Een ecotax (waaronder hier verstaan een systeem van belasting- en premieheffing dat vooral drukt op milieu-onvriendelijke activiteiten) staat niet op gespannen voet met vrijheid!

Maar deze verstandige woorden gelden nauwelijks meer als de hedendaagse heilige koe bij de horens wordt gevat. Veel mensen investeren immers veel emoties in een milieu-onvriendelijke activiteit (verplaatsing) met een milieu-onvriendelijk middel (auto). De frustraties van het leven in een complexe samenleving kopen mensen haast af door dat ene stukje vrijheid dat de maatschappij hen laat: de auto, al dan niet gecombineerd met het wonen buiten. Het probleem van de auto, kortom, lijkt vaak meer een vraagstuk van psychologie dan van economie.

Als dat waar is, dan is de problematiek rond de auto echter in het geheel geen prototype van het milieuprobleem, maar een uniek geval. We moeten voor de aanpak van het autoprobleem te rade gaan bij de psychiater, in dit geval bij psychoanalytisch georiënteerde critici van de samenleving als Mitscherlich en Lasch. Zij onderkennen de spanningen in de huidige samenleving en menen dat niet alleen de maatschappelijke structuur maar ook, en in samenhang daarmee, de manier waarop wij mensen met elkaar omgaan moet worden veranderd. Aan mensen moet een grotere sfeer van persoonlijke vrijheid toekomen, maar ook moeten zij daarmee op een meer zelfbewuste en daardoor meer bevredigende manier omgaan. Naarmate mensen meer toegang hebben tot zichzelf en hun diepste verlangens, zullen zij meer in staat zijn met de

spanningen van het samenleven in het reine te komen. Met andere woorden: naarmate mensen adquater met hun vrijheid kunnen omgaan, zal de koe minder heilig worden.

Zo lang dat nog niet het geval is (en dat kan nog lang duren), is het raadzaam te zoeken naar minder schadelijke manieren waarop mensen de spanningen van het samenleven kunnen uitleven. De gelegenheden om dat te doen, zijn steeds meer beperkt. Onze maatschappij biedt nauwelijks een kans op avontuur. Het bewust zoeken van spanning en gevaar (wereldreizen, overlevingstochten) moet in dit verband worden toegejuicht. Veel meer aandacht zou kunnen worden besteed aan openbare feesten. Hierdoor zou ook het uitleven van spanning op een destructieve manier (vandalisme in het algemeen, voetbalvandalisme in het bijzonder) kunnen worden tegengegaan.

Innerlijke ontwikkeling

Wat de overheid voor het milieu kan doen, heeft zijn grenzen. De overheid dient immers vele doeleinden, en is in de praktijk meer een afspiegeling van de samenleving, dan een gids. Ook de ruimte voor het individu om iets aan de kwaliteit van het milieu te doen is in het algemeen beperkt. Maar culturele veranderingen zijn zeer wel mogelijk - ze vinden in feite voortdurend plaats. Een verandering van levensstijl heeft in principe grote potenties voor de omgang van de hele maatschappij met het milieu. Een verandering van levensstijl conflicteert niet met vrijheid, doordat deze uit vrije wil tot stand komt. We moeten dan denken aan het ontwikkelen van een levensstijl die meer wordt gekenmerkt door innerlijke ontwikkeling dan uiterlijk vertoon, meer nadruk legt op cultuur dan op materiële goederen, en daardoor minder berust op (milieu)schadelijke activiteiten als uitlaatklep.

Over de mogelijkheid van zo'n verandering van levensstijl wordt vaak gemeesmuild. Het wordt beschouwd als een onrealistische gedachte, dat een levensstijl die nu nog slechts door een elite wordt gehuldigd, tot leidraad voor de hele bevolking zou worden. Maar ten onrechte. Levensstijlen worden doorgegeven van boven naar beneden in de sociale hiërarchie. Levensstijlveranderingen bij leidende groepen kunnen zich snel in de samenleving verspreiden. Zij die meesmuilen lijken zich ook niet bewust van de mate waarin een levensstijl gekenmerkt door innerlijke ontwikkeling al voorkomt bij mensen die juist in materieel opzicht in het geheel niet tot de elite behoren. De heersende (sceptische) wijsheid is, dat mensen eerst redelijk los moeten zijn van materiële zorgen, voordat zij zich aan hogere zaken kunnen wijden. Maar zou deze 'wijsheid' niet kunnen voortkomen uit een gebrek aan voorstellingsvermogen?

Echte wijsheid is, dat de enige 'oplossing' voor het milieuprobleem wortelt in het denken en doen van de bevolking. Sociale controle is alleen effectief wanneer er een bereidheid is, die controle enerzijds uit te oefenen, en anderzijds te aanvaarden. Een paternalistische overheid wordt op den duur alleen aanvaard, wanneer de doeleinden van die overheid wortelen in de publieke opinie.

Daarom is het onbegrijpelijk, dat vaak zo luchthartig wordt voorbij gegaan aan de massale steun, die het milieu in opiniepeilingen steeds weer blijkt te hebben. Al twintig jaar staan vrijwel steeds tenminste drie milieuproblemen in de toptien van vraagstukken waarover de bevolking zich bezorgd maakt. Eerst betrof het lucht- en waterverontreiniging en uitputting van grondstoffen; daarna bodemverontreiniging en zure regen; nu klimaatverandering en aantasting van de ozonlaag. Ook het verzet tegen kernenergie heeft na de ramp bij Tsjernobyl weer een stevige basis gekregen in de publieke opinie. Om gratuite antwoorden te ontzenuwen gingen de opiniepeilers op een gegeven moment vragen naar de bereidheid van mensen, een deel van hun inkomen af

te staan ten behoeve van het milieu. Vrijwel steeds bleek een meerderheid bereid, tientallen of zelfs honderden guldens op te geven om een milieucrisis af te wenden. Maar scepsis bleef de heersende wijsheid. De beleidsmakers, zelf gevangen in de ban van het haalbare binnen de bestaande machtsverhoudingen, bleven menen dat mensen wel anders zouden reageren als zij daadwerkelijk voor zulke bedragen zouden worden aangeslagen. Het enige dat zij daarmee demonstrenen, is hun eigen onwil om werkelijk wat aan het milieu te doen. Bij sommigen klinkt zelfs onbeschaamd een motief door: de onwil, de eigen auto te laten staan...

Echt milieubeleid maakt gebruik van de bestaande bereidheid onder de bevolking, er wat aan te doen. Daarmee verdwijnt de tegenstelling tussen milieu en vrijheid. Een gemeenschappelijke inspanning ten behoeve van het afwenden van een gevaar dat ons allen bedreigt (of positief beschouwd: ten behoeve van het opbouwen van iets dat ieder van ons nodig heeft) kan zelfs als bevrijdend in plaats van belastend worden ervaren. Zo'n inspanning kan niet tot stand komen door een enkele partij in de samenleving, ook niet de overheid. Op een gegeven ogenblik zal door een combinatie van inspanningen en externe gebeurtenissen een kritische massa kunnen ontstaan, die steeds meer initiatief aantrekt, waarbij sociale controle en overheidsdwang niet meer als knellend maar als vanzelfsprekend worden ervaren. De vraag is, wat kan worden gedaan om dat moment dichterbij te brengen.

Campagne

Er is geen enkel bezwaar tegen een campagne, om ieder een steentje te laten bijdragen tot de verbetering van het milieu. Om prisoner's dilemma's te vermijden moet iedereen meedoen. Iedereen moet worden bereikt, ieder moet weten dat alles is gedaan om de anderen ook mee te laten doen. Postbus 51 wordt ingeschakeld om de mensen de boodschap te verkopen: iedereen doet mee aan het milieu.

Wie is iedereen? Om te beginnen: de consumenten, u en ik. Wij bedenken bij het kopen van een koelkast nog eens of hij zuinig is met elektriciteit, en of er nog steeds van die schadelijke CFK's in worden gebruikt die onze ozonlaag aantasten. We isoleren ons huis nog beter en gooien geen motorolie meer in het putje van de riolering. We scheuren niet per motorboot door stille natuurgebieden en brengen maar weer de moed op om mensen die dat wel doen, de huid vol te schelden. Enzovoort - het lijkt een last als je het leest maar als het tot een levenswijze wordt, gaat het vanzelf.

Verder behoren ook bedrijven tot 'iedereen'. Dat wil opnieuw zeggen: u en ik, maar dan tussen negen en vijf, of wanneer wij dan ook maar ons brood verdienen. Elk bedrijf heeft gevolgen voor het milieu. Neem bijvoorbeeld de automatiseringsbranche, die zichzelf schoon vindt. Zonder twijfel hebben wij hier de meest gemotoriseerde bedrijfstak van Nederland te pakken, die naar verhouding dan ook wel het meest zal bijdragen aan het afsterven van de bossen, eenvoudig door zich te verplaatsen van huis naar werk en verdere verplichtingen. Verder braakt elke zich respecterende automaat per jaar kilometers papier uit, waarvoor weer ettelijke bossen gesloopt moeten worden.

De doe-het-zelf-branche bereikt velen. Milieuvriendelijke lakken krijgen hier een ereplaats, milieuschadelijke middelen worden door de winkelier verwijderd uit het assortiment. De groene consumentengids komt eindelijk uit en vliegt over de toonbank in kiosk en supermarkt.

De overheid draagt haar steentje bij. Als grootste gebouwbeheerder van Nederland loopt zij voorop bij isolatie en zuinig elektriciteitsverbruik. Financiële bevoordeling van milieunvriendelijk gedrag, zoals bij de auto van de zaak, wordt

meedogenloos opgespoord en verwijderd uit het fiscale systeem.

Fundamentele herstructurering van het economisch systeem

Is dat gebeurd, dan is de tijd rijp voor de 'fundamentele herstructurering van het economisch systeem', die door zo velen wordt bepleit, maar die totnutoe door niemand concreet is ingevuld. Dat laatste is geen wonder. Sinds de recente ineenstorting van de Oosteuropese regimes is duidelijk dat de overheid niet de rol van de markt kan overnemen in de efficiënte allocatie van vraag en aanbod (maar waarom zeggen zovelen dat het kapitalisme heeft gewonnen, terwijl men bijvoorbeeld bij Tsechoslowakije met meer recht zou kunnen staande houden dat het idealisme heeft gezegevierd?).

Het 'fundamenteel nieuwe' economische systeem zal evenzeer een marktordening zijn als het bestaande. Daarom zal het ook alleen naar de doeleinden 'fundamenteel' nieuw kunnen zijn; naar de middelen zal het in hoge mate lijken op het huidige systeem. De overheid zal blijven ordenen, de markt zal zich binnen die ordening blijven ontwikkelen. Want vrije markten bestaan niet. Elke markt wordt mogelijk gemaakt en bepaald door een ordening, aangebracht door de overheid, waarin het vrije maatschappelijke verkeer zich kan afspelen. De overheid ordent reeds, en zal dat blijven doen, alleen in de toekomst in toenemende mate met andere doeleinden - en soms ook andere middelen, zij het wel voornamelijk marktmiddelen.

Tot de belangrijkste ordeningsprincipes van een marktsamenleving behoort de grondslag voor belasting- en premieheffing. Volgens berekeningen van het Centrum voor Energiebesparing drukt in onze samenleving 72% van de belastingen op arbeid en 7% op milieu, energie en grondstoffen. Daarmee wordt arbeid duur gemaakt en benutting van milieu, energie en grondstoffen goedkoop. Volgens de simpele regels van de economie worden daarmee werkloosheid, milieuvervuiling, en gebruik van energie en grondstoffen bevorderd. Dat is tegengesteld aan de algemeen onderschreven doelstellingen van economisch beleid.

Bovendien bevorderen belastingen en premies momenteel het doen van investeringen en het vervangen van arbeid door kapitaal. Dat stimuleert het BNP, dat de 'doorzet' (throughput) in het economisch systeem meet. Bij duurzame ontwikkeling zal niet in de eerste plaats de mate van verandering, maar de effectiviteit bij het benutten van het bezit de maat zijn voor welvaart - niet de doorzet van het systeem, maar de omvang ervan; dit is het principe van de 'steady state economy (Herman Daly).

Het vergroten van de doorzet wordt door belastingregels op vele manieren gestimuleerd, vooral door een steeds versnelde afschrijving van goederen. Hier liggen simpele en toch fundamentele aanknopingspunten voor een economische politiek gericht op duurzame ontwikkeling - gesteld dat de wil daartoe bestaat. Aanzetten voor soortgelijke wijzigingen komen voor wie het horen wil al lang uit de milieubeweging. We kunnen denken aan de heffing van onroerend goed - belasting op de waardevermeerdering van de grond, in plaats van op grond plus gebouwen - zoals sinds jaar en dag bepleit door de stichting Grondvest, die daarbij teruggaat op ruim een eeuw oude gedachten van de Amerikaan Henry George. Of aan regulerende heffingen op milieuschadelijke activiteiten, zoals bepleit door het Landelijk Milieu Overleg. Of aan de heffing van stofstatiegeld op milieuschadelijke stoffen.

Bij dit laatste systeem wordt op een schadelijke stof, bijvoorbeeld cadmium (waarvoor het voorstel het meest is uitgewerkt) statiegeld geheven op het moment

waarop

het in het economisch verkeer komt (bij import, winning of onbedoelde produktie). Cadmium komt in Nederland als onvermijdelijk bijprodukt van ertsen, met name fosfaat- en zinkerts. Het statiegeld moet de bewerkers van deze ertsen ertoe leiden, het cadmium af te zonderen en in zuivere vorm bij de overheid in te leveren, waardoor zij het statiegeld terugkrijgen. Wij kunnen ons voorstellen dat elk jaar van het zo gewonnen metaal een beeld wordt gemaakt, dat netjes van de omgeving wordt geïsoleerd, geen bedreiging vormt voor het milieu, en zelfs nog een esthetische functie kan vervullen.

Het 'fundamenteel andere economische systeem' vertoont bij nader inzien de paradox, bescheiden en toch ingrijpend te zijn - bescheiden in de toepassing van middelen, ingrijpend in de herordening van (economische) waarden die door het milieuprobleem wordt vereist.

Onwil?

De spanning tussen milieu en vrijheid verschijnt zo in een ander daglicht. De problematiek rond de auto is niet maatgevend voor het milieuprobleem - de auto is eerder een kristallisatiepunt van onvervulde verlangens, dan een toets voor de 'werkelijke' houding van de bevolking ten opzichte van het milieu. In brede lagen van de bevolking bestaat de bereidheid, iets te doen voor het milieu, en een minder materialistische levenshouding, die stabiliteit kan geven aan een daarop gebaseerd beleid, wint terrein. Met het doorbreken van die levenshouding verdwijnt de tegenstelling tussen milieu en vrijheid, en daarmee zowel de noodzaak van een allesbeheersende sociale controle, als die van een alles leidende overheid. Het milieu kan dan worden gediend met de 'normale' middelen waarmee de overheid altijd al markten bepaalt en in stand houdt - belasting- en premieheffing, waar nodig aangevuld met voorschriften. Wanneer er een voldoende bereidheid van de bevolking bestaat (en alle opiniepeilingen wijzen daarop), vereist doeltreffend milieubeleid niet meer dan de fantasie, te denken in nieuwe combinaties, en de normale overheidsinstrumenten toe te passen ten behoeve van het milieu. Wanneer die nieuwe maatregelen er niet komen, wijst dat niet zozeer op hun onmogelijkheid, maar op de onwil van politici bij het toepassen ervan.

Idee'66, nummer 5, oktober 1990